

Ольга ТЕТЕРІНА,
науковий співробітник
Інституту філології
Київського національного
університету
ім. Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ПОГЛЯДІВ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

УДК 81'255.4.821.161.2.09

У статті розглядається проблема потрактування П.Грабовським перекладу, його значення та функцій, що зводиться до тези «європейства на ґрунті українському». Автор аналізує багатоаспектне розуміння митцем перекладу.

Ключові слова: інонаціональне літературне середовище, рецепція, літературний контекст, переспів, переклад, взаємопроникнення національного та загальнолюдського, оригінального і перекладного.

П.Грабовський належить до тих подвижників українського слова, які попри складну суспільно-політичну ситуацію сприяли самобутньому розвиткові національного літературного процесу та його інтеграції у світовий культурний простір.

У «Листі до молоді української», торкаючись, до речі, і проблеми художнього перекладу, П.Грабовський обстоював «європейство на ґрунті українському». Письменник наголошував: «Яко українці ви повинні працювати коло народу українського, – то перша умова поступу; але пам'ятайте: зміст вашої праці мусе бути загальнолюдським, бо інак – смерть вам, яко нації... хай питома народність осягне ступні інших народностей, остаючись тимчасом народністю українською» [4; 52]. Такою логікою керувався І.Франко у праці «Націоналізм та інтернаціоналізм в сучасних літературах» (1898).

Істотну роль в осмисленні перспектив українського письменства, пов'язаних, зокрема, із вибором засобів для його утвердження та збагачення, відігравали перекладознавчі погляди П.Грабовського. Про це промовисто свідчить його широка перекладацька спадщина, а також міркування про завдання, принципи перекладу та, що важливо, значення в національному літературному процесі, викладені в листах, передмовах, статтях («Лист до молоді української», «Слівце на слівце», «Дещо про творчість поетичну», «Московські переклади творів Шевченкових»).

Перекладацькі стратегії П.Грабовського засновані на багатоаспектному розумінні перекладу. Утім конкретніші перекладознавчі проблеми, що стосуються самого процесу перекладання, які, до речі, вже не раз вивчалися дослідниками, що належать до різних літературних епох (І.Франко, О.Білецький, О.Кисельов, В.Поважна), український письменник підпорядковував більш загальним, а саме: функціональності перекладу в національному літературному процесі, що була зумовлена як його просвітницькою, цивілізаційною місією, так і загальнолітературною роллю.

Зокрема у статті, присвяченій російським перекладам Шевченкових творів, виразно простежується акцент на рецепції творчості українського поета в інонаціональному літературному середовищі.

Задовільно оцінюючи переклади М.Михайлова та О.Плещеєва, П.Грабовський натомість різко розкритикував переклади М.Гербеля, Л.Мея, М.Берга, В.Крестовського, І.Білоусова, М.Чмирьова, які, хибуочи до всього «проти складу мови московської» [6; 140], не змогли адекватно відтворити високоухуджню поезію українського митця: «або викидали найкращі часом місця, або лишали українські слова та вирази без жодного перекладу» [6; 137], знижуючи, відтак, престиж української літератури загалом. Поціновуючи Т.Шевченка поряд з А.Міцкевичем та О.Пушкіним, П.Грабовський, як і П.Куліш та І.Франко, підkreślував, що його поезія «показала, чим може і повинна бути малоросійська література, поставила її на висоту загальноєвропейської творчості, внесла в неї запас кращих загальнолюдських ідей...» [9; 165].

Невдалим російським перекладам письменник протиставив розкішний, за його ж висловом, переклад Шевченкової «Чуми» Л.Трефолева. Цей «справді дуже гарний переклад, що не робить, як інші, зневаги імені нашого генія» [6; 152], П.Грабовський зарахував до «взірцевих», висловлюючи, втім, жаль, що такі талановиті перекладачі, як Л.Трефолев та К.Бальмонт, зовсім не звертають уваги на поезію українську [6; 152]. Не випадково і сам П.Грабовський намагався відтворити російською мовою Шевченкові твори, переважно ті, які ще не перекладалися¹.

Письменник прагнув якнайширше представити українську літературу в російській антології світової поезії, пропонуючи, зокрема, свої переклади творів Т.Шевченка, І.Франка, Ю.Федьковича, П.Куліша, М.Костомарова, С.Руданського, Е.Гребінки, П.Чубинського, Й.Маковея, Б.Лепкого, Лесі Українки, І.Шашкевича [5; 262].

¹ Див. докладніше: Білецький О. Про переклади і переспіви П.Грабовського / О.Білецький // Білецький О. Зібр. пр.: у 5 т. – К., 1965. – Т. 2. – С. 579–585; Киселев О. Поезії Т.Г.Шевченка в перекладі П.Грабовського / О.Кисельов // Кисельов О. Павло Грабовський. – К., 1948. – С. 75–92; Поважна В. П.Грабовський – перекладач / В.Поважна // Поважна В. Павло Грабовський: Літературний портрет. – К., 1962. – С. 70–86.

Водночас П.Грабовський трактував переклад іноземних художніх творів як вагомий засіб утвердження, забагачення та поповнення української літератури. Українські переклади іноземних творів та праця над ними – це наскрізна тема листування письменника з І.Франком та Б.Грінченком. На думку П.Грабовського, перекладній літературі бракувало «системності та провідного напрямку» [4; 55]. У зв'язку з цим письменник акцентував увагу на проблемі вибору творів для перекладу. За його словами, йдеться насамперед про «класичні твори поезії та краснописі іносторонньої» [4; 55]. Усвідомлюючи загальнолітературне значення перекладів світової класики², П.Грабовський актуалізував потребу якнайповнішого ознайомлення вітчизняного читача із зарубіжною літературою. Це засвідчує солідна перекладацька спадщина письменника, яка налічує переклади творів понад 270 зарубіжних авторів. Не випадково О.Білецький вважав, що П.Грабовський «і за кількістю, і за розмахом своєї перекладацької діяльності може суперничати тільки з І.Франком» [1; 580].

Важливо при цьому, що П.Грабовський наголошував на засвоєнні українським письменством насамперед творів тих авторів, переклади яких ще не ввійшли до вітчизняного літературного контексту. Зокрема в листі до редакції «Літературно-наукового вістника» від 3 серпня 1900 р. він повідомляв про те, що посилає переспіви з поетів естонських, шведських і вірменських, маючи на меті в цих «перепспівах-перекладах» знайомити потроху українських читачів з поезією чужомовною, а переважно такою, що у нас ще зовсім невідома» [5; 294], а в листі, адресованому Б.Грінченкові, від 14 лютого 1899 р. наголошував: «Зовсім новими в нашій літературі... будуть переспіви з мадьярських та вірменських поетів; крім Петефі досі нічого не було... Недавнечко розшукав у Якутську Метерлінка, Верлена та польського Тетмаєра... що-небудь перекладу» [5; 283].

Варто наголосити, що перекладацька творчість письменника є невід'ємною частиною його літературної спадщини, яку ще й досі не переосмислила сучасна критика, на відміну від оригінальних творів митця [2; 272–297]. Утім погляд П.Грабовського на переклад як чинник розвитку національної літератури дає змогу не лише переглянути абсолютоване радянським літературознавством ідейно-соціальне спрямування його поезії, а й забгнути її тематичне, жанрове, стилізове, образне наповнення в контексті основних тенденцій світового літературного розвитку зламу віків.

² П.Грабовський працював над перекладом «Фауста» Й.-В.Гете, «Чайлд-Гарольдовою мандрівкою», «Шільонським в'язнем» Дж.Байрона, «Євгенієм Онегіним» О.Пушкіна, цікавився, чи перекладений Байроновий «Дон Жуан», вважав за потрібне також перекладати твори М.Салтикова-Щедріна, М.Успенського, І.Тургенєва, М.Гоголя.

Важко погодитися з тенденційним у річиці соціологічної критики висновком О.Білецького про те, що, «видавочи зараз свої переклади, Грабовський, певно, не включив би до їх числа ні Детлева фон Ліліенкrona, поета юнкерської і мілітаристської Пруссії, ні, наприклад, М.Бушора, А.Тер'є, Огюста Доршена, Армана Сільвестра – з французів, ні Метерлінка... ні Едгара По, ні О.Редвіща, М.Гартмана та багатьох інших» [1; 584].

Широко цитовані свого часу слова П.Грабовського, наче «штуки для штуки» не було, немає і не може бути в дійсності» [3; 124], а «мотиви поезії повинні бути щиро жизненними» [3; 125], сама ж поезія – «средством боротьби з світовою неправдою, сміливим голосом за всіх пригноблених та окривдженіх» [3; 124] – прочитуються як відлуння Франкових поглядів 70-х рр. Насправді вони є лише частиною контексту, в якому письменник осмислював феномен поетичної творчості. Адже головними ознаками «всякої істинної» поезії є цікавий, щиро людський зміст докупи з виробленою, художньо закінченою формою» [3; 124], що дають поетові, з одного боку, талант, а з іншого – «певна освіта загальнолюдська, тверезий цілокупний світогляд і потрібне розуміння ваги та цілей діяльності поетичної» [3; 123]. У випадку перекладацької діяльності П.Грабовського варто враховувати еволюцію його літературознавчих та пов'язаних з ними перекладознавчих поглядів письменника, що виразно засвідчує, зокрема, порівняння критерій відбору творів для перекладу у збірках «З чужого поля» (1985) та «Доля» (1897).

Підкреслена увага П.Грабовського до «артистичної сили» художнього слова дає підстави для висновку про те, що, звертаючись до творчості, скажімо, Ліліенкrona, він, як І.Франко, вбачав у ній стимул для розвитку української літератури. Analogічно й у творах М.Метерлінка він уловлював «нові елементи штуки, за словами Лесі Українки, скомбіновані з великим талантом» [11; 308].

Показовим є інтерес П.Грабовського до творчості Е.По, за його словами, «одного з найкращих, найвидатніших поетів американських» [8; 657]. У примітці до перекладу поеми «Крук», яка вважається одним із найхудожніших творів цього письменника, П.Грабовський зауважував: «як звичайно в писання Едгарових, правдива дійсність в цій поемі так переплутана з хоробливими марами, що трудно навіть визначити, де кінчається одно, а починається друге» [8; 657]. При цьому перекладач відзначав свізвзвучність мотиву американської поеми власному настрою та душевним переживанням. «Той самий Крук, – писав він у листі до І.Франка від 3 серпня 1895 р., – засів у мене в хаті чи, певніше, в душі і, здається, ніколи вже не зникне» [5; 241]. Вибір цього твору виразно демонструє увагу П.Грабовського саме до внутрішнього світу людини, дисгармонії в її душі, навіть внутрішньої драми, що є визначальною ознакою модерної літе-

ратури. Не випадково П.Грабовський, як й І.Франко, надає великого значення проблемі психологізму в українській літературі, актуалізуючи у зв'язку з цим думку про розвиток новели як жанру. Письменник зазначав: «предметом белетристичного зображення повинен бути лише внутрішній, духовний мир людини, а також ті соціально-історичні обставини життєві, що той або інший духовний мир виробили, той або інший тип людини внесли на поверх течії світової» [5; 250]. Автор указує на цю тенденцію у світовому літературному поступі: «Сумний талан поодинокої людини, не краща і доля цілих народностей. Се переважний мотив співної творчості загальносвітової; панує він і в моїх переспівах» [7; 459]. Особливо прикметним з цього погляду є переспів поезії М.Метерлінка «Що се чути? О, се – мрії» [10; 142]. Утім О.Білецький вважав, що цей вірш П.Грабовського і як переклад, і як варіація, що дуже далеко відійшла від оригіналу, не становить інтересу [1; 585].

Натомість у контексті розуміння українським письменником широкого діапазону функціонування перекладу в національному літературному процесі (від адекватного відображення оригіналу до переспівів, переробок, що межують з оригінальною творчістю) творче переосмислення новаторської поезії М.Метерлінка є яскравим прикладом трансформації іонаціонального художнього досвіду на власному ґрунті. Це переконливо підтверджують і визначені самим П.Грабовським критерії перекладацького мистецтва. «Всякий добрий переклад, – вважав він, – повинен віддавати правдиво цілий дух і художницьку красу первотвору, вибрати все, що надає останньому вартості та оригінальності, бути не менш характерним, як він <...> переклад може вражати своїм хистом поетичним просто яко твір

літературний, може чарувати своєю красою артистичною, може навіть часом стояти повище від первотвору, як стоять, напр., деякі речі Жуковського, вийняті з Шиллера. Словом, не задоволяючи читача яко переклад, останній може мати сам по собі певну вартість літературну і справляти користь читаючій громаді» [6; 136].

Прикметно, що теоретичні міркування П.Грабовського стосовно критеріїв художнього перекладу цілком узгоджуються із секретами його поетичного мистецтва, суть якого полягає у взаємопроникненні національного і загальнолюдського, оригінального і перекладного. Зокрема в передмові до своєї збірки «Доля» (1897) письменник зауважував: «Деякі твори привабили мене або формою художньою, або згодою думок з моїми власними; в інших я сам вищукував придатного виразу для своїх гадок та почувань. Таким чином, користувався я творами <...> поетів чужосторонніх» [7; 459]. Важливо, що І.Франко у праці «З останніх десятиліть XIX віку» писав про П.Грабовського як про «видного оригінального поета», підкреслюючи загальнолюдське спрямування його творчості на рідному ґрунті [12; 519].

Отже, перекладацькі стратегії П.Грабовського, які охоплюють різні рівні осмислення художнього перекладу: як засіб відтворення творів іонаціональних літератур (утверджуючи відповідну передачу змісту, форми та духу першотвору на противагу принципу буквальної точності) та як чинник національного літературного поступу (обстоюючи ідейно-тематичне та жанрово-стильове збагачення й оновлення вітчизняного письменства), сприяють вивченю специфіки розвитку української літератури кінця XIX – початку ХХ ст. та увиразненню літературознавчої думки описаного періоду.

Література

1. Білецький О. Про переклади і переспіви П.Грабовського / О.Білецький // Білецький О. Зібр. пр.: у 5 т. – К., 1965. – Т. 2.
2. Бондар М. Павло Грабовський / М.Бондар // Історія української літератури XIX ст.: у 3 кн. – К., 1997. – Кн. 3.
3. Грабовський П. Дещо про творчість поетичну / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1960. – Т. 3.
4. Грабовський П. Лист до молоді української / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1960. – Т. 3.
5. Грабовський П. Листи / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1960. – Т. 3.
6. Грабовський П. Московські переклади творів Шевченкових / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1960. – Т. 3.
7. Грабовський П. Передмова до збірки «Доля» / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1959. – Т. 1.
8. Грабовський П. Примітка до перекладів віршів Е.По «Крук», «Анна贝尔ль-Лі» / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1959. – Т. 1.
9. Грабовський П. Тарас Григорьевич Шевченко / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1960. – Т. 3.
10. Грабовський П. Що се чути? О, се – мрії / П.Грабовський // Грабовський П. Зібр. тв.: у 3 т. – К., 1959. – Т. 2.
11. Українка Леся. Листи (1881–1913) / Леся Українка // Українка Леся. Зібр. тв.: у 5 т. – К., 1956. – Т. 5.
12. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку / І.Франко // Франко І. Зібр. тв.: у 50 т. – К., 1984. – Т. 41.